

Dr hab. Dorota Wereda
Instytut Historii
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
ul. Żytnia 39
08-110 Siedlce

Recenzja dorobku naukowo-dydaktycznego Pani dr Wioletty Zieleckiej-Mikołajczyk w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie historia

1. Podstawowe informacje o Habilitantce

Droga naukowa Pani Doktor Wioletty Zieleckiej-Mikołajczyk związana jest z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu. Na tej Uczelni ukończyła studia historyczne, a następnie przygotowała i obroniła w 2008 roku dysertację doktorską pt. *Prawosławni i unicy w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku wobec życia i śmierci w świetle testamentów*. Od 1 października 2008 r. jest adiunktem w Instytucie Historii i Archiwistyki tegoż Uniwersytetu.

Pani Doktor Wioletta Zielecka-Mikołajczyk wystąpiła za pośrednictwem Rady Doskonałości Naukowej z wnioskiem z dnia 23 grudnia 2021 r., skierowanym do Rady Dyscypliny Historia Wydziału Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, o przeprowadzenie postępowania w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie historia. Habilitantka dotychczas nie ubiegała się o nadanie stopnia doktora habilitowanego. Zgodnie z przepisami Ustawy *O szkolnictwie wyższym i nauce* z dnia 20 lipca 2018 r. (t.j. Dz.U. z 2022, poz. 574 ze zm.) wskazała jako osiągnięcie naukowe, będące podstawą do ubiegania się o stopień doktora habilitowanego, monografię pt. *Gdzie Wschód spotkał się z Zachodem. Dzieje i organizacja unickiej diecezji przemysko-samborskiej w latach 1596-1772*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2021, ss. 726.

2. Ocena dorobku naukowego

Od czasu uzyskania stopnia doktora Habilitantka powiększyła swój dorobek naukowy o 7 artykułów w czasopismach naukowych, 8 rozdziałów w monografiach wieloautorskich (dwa w druku), opublikowała 1 biogram i 2 recenzje oraz ogłosiła drukiem dysertację doktorską. Wygłosiła również referaty na 13 konferencjach naukowych zarówno o zasięgu krajowym jak i międzynarodowym, również za granicą (Białoruś, Rosja).

Zdecydowana większość artykułów ukazała się w uznanych w środowisku naukowym czasopismach, powiązanych zarówno z toruńskim środowiskiem akademickim, jak również z innymi ośrodkami naukowymi (Warszawa, Kraków). Rozdziały w monografiach zostały opublikowane w wydawnictwach zagranicznych oraz uznanych seriach wydawniczych. Pozytywnie należy ocenić obecność w dorobku tekstów obcojęzycznych (w języku angielskim, niemieckim i rosyjskim).

Dorobek stanowi spójną i zwartą całość tematyczną. Przedmiotem zainteresowań naukowych Habilitantki jest problematyka wyznaniowa i przeobrażenia kulturowe w państwie polsko-litewskim w epoce nowożytnej. Kilka tekstów zostało poświęconych elitom Cerkwi unickiej oraz różnym aspektom dziejów unickiej diecezji przemyskiej. Publikacje są efektem badań wymagających długotrwałych kwerend, tłumaczeń, transkrypcji. Wnoszą do poznania dziejów nowożytnych nową wiedzę.

Na pozytywne wyróżnienie zasługuje wkład Habilitantki w prace nad edycją i katalogowaniem dziedzictwa archiwalnego znajdującego się w archiwach zagranicznych. W ramach trzech projektów koordynowanych przez Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy w Białymstoku przygotowywała opisy dokumentów z zasobów Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu. Była członkiem zespołu badawczego przygotowującego do edycji źródła do dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego w ramach serii *Monumenta Magnus Ducatus Lithuaniae*. Projekt prowadzony pod kierunkiem Pana prof. dra hab. Tomasza Kempę (UMK w Toruniu) był finansowany w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Odbyla również staże naukowo-badawcze w Wilnie i we Lwowie.

3. Ocena osiągnięcia naukowego wskazanego jako podstawa postępowania habilitacyjnego

Jako główne osiągnięcie habilitacyjne Pani Doktor Wioletta Zielecka-Mikołajczyk wskazała monografię pt. *Gdzie Wschód spotkał się z Zachodem. Dzieje i organizacja unickiej diecezji przemysko-samborskiej w latach 1596-1772*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2021, ss. 726.

Diecezja przemyska pozostaje w kręgu zainteresowań historyków koncentrujących swoje badania na dziejach Kościołów Wschodnich. Pomimo wielu publikacji prezentujących różne aspekty historii diecezji, książka po raz pierwszy odtwarza dzieje w nowym kontekście, koncentrując się na recepcji unii brzeskiej w epoce nowożytnej. Autorka przyjęła nową perspektywę badań. Celem pracy, przedstawionym przez Habilitantkę we wstępie jest „ukazanie powstania i rozwoju unickiej diecezji przemyskiej od końca XVI w. do pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej” (s. 17). Przyjęte założenie badawcze zakłada analizę tej problematyki poprzez „naświetlenie przemian i modernizacji jej najważniejszych instytucji, a także dążeń eparchów przemyskich do umacniania znamion swej jurysdykcji na podległym im terytorium kanonicznym” (s. 17). Cele badawcze zostały zrealizowane dzięki szerokiej kwerendzie archiwalnej i bibliotecznej zarówno pod kątem liczby wykorzystanych źródeł, jak również miejsca ich pochodzenia. Do przedstawienia problematyki opisywanej w książce wykorzystane zostały źródła rękopiśmienne z zasobów 17 bibliotek i archiwów krajowych oraz 8 zagranicznych (Ukraina, Rosja). W wielu z tych instytucji kwerendy pod kątem poszukiwań źródeł do dziejów diecezji przemyskiej przeprowadzone zostały po raz pierwszy (m. in. Archiwum Diecezjalne w Tarnowie, Muzeum w Jarosławiu, Музей народної архітектури і побуту у Львові імені Климента Шептицького we Lwowie). Autorce należą się wyrazy uznania za wprowadzenie do obiegu naukowego niewykorzystanych dotychczas przekazów źródłowych pozyskanych w efekcie długotrwałych i żmudnych kwerend

Wykorzystane zostały źródła wytworzone zarówno w kancelariach sądowych, jak również przez administrację cerkiewną, źródła drukowane z zasobów archiwów watykańskich, pamiętniki, akty normatywne oraz starodruki. Wykorzystanie bazy źródłowej i literatury należy uznać za wyczerpujące.

Ramy chronologiczne książki wyznacza data unii brzeskiej (1596) – jako cezura początkowa – i rok 1772 r. – jako cezura końcowa. Przyjęte cezury chronologiczne nie budzą zastrzeżeń. We wstępie Autorka wyczerpująco przedstawiła stan badań nad dziejami unickiej diecezji przemyskiej. Zaprezentowała efekty badań prowadzonych w wieku XIX, XX i XXI, zarówno w środowiskach naukowych historyków polskich, jak i ukraińskich. Duża liczba publikacji opisujących wiele aspektów dziejów unickiej diecezji przemyskiej mogłaby sugerować, że nie ma istotnych luk badawczych do wypełnienia. Treść i objętość recenzowanej książki przeczy temu. Założone cele badawcze zostały przedstawione w sześciu rozdziałach o charakterze chronologiczno-problemowym. Plan pracy został skonstruowany w sposób odmienny od standardów przyjętych w wielu pracach na temat dziejów diecezji.

Rozdział pierwszy w sposób chronologiczny opisuje burzliwe i pełne wydarzeń dzieje diecezji od ogłoszenia unii do objęcia całego jej terytorium przez biskupa uznającego unię z Rzymem – Innocentego Winnickiego w 1691 roku. Przedstawia wnikliwie przebieg konfliktu o władzę w diecezji w szerokim kontekście politycznym i społecznym. Opis relacji unicko-prawosławnych został zaprezentowany w odniesieniu do wydarzeń, zarówno na gruncie lokalnym, jak również w państwie polsko-litewskim. Odtworzone zostały działania zwolenników unii i prawosławia na sejmiku wisznińskim oraz na sejmie, w środowiskach elit świeckich i biskupów Kościoła łacińskiego, uwzględniony został wpływ decyzji władców, polityki wyznaniowej i okoliczności na arenie międzynarodowej. Problemy konfliktu wyznaniowego zostały wpisane w kontekst społeczny i polityczny. Wzbogaceniem treści są biografie biskupów obejmujących zarząd diecezją.

Kontynuacją opisu wydarzeń w porządku chronologicznym jest rozdział drugi przedstawiający dzieje diecezji od „nowej unii” do pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej. Analizy zaprezentowane w tym rozdziale wykazały, że recepcja unii była uwarunkowana postawą przede wszystkim szlachty posiadającej decydujący wpływ w procesie wyboru biskupa. Dla mieszczan recepcja unii miała konsekwencje przekładające się na partycypację w zarządzie cechu i władzach miejskich. Przystąpienie do unii wywołało szybką reakcję carów odwołujących się w uzasadnieniu swojej interwencji do postanowień tzw. traktatu Grzymułtowskiego. Rozdział ten przedstawia również kulisy obejmowania stolicy biskupiej. Podobnie jak w przypadku innych diecezji, również w diecezji przemyskiej decydujące znaczenie miały koligacje

rodzinne oraz zasługi dla panującego władcy. O objęciu biskupstwa decydowały powiązania rodowe, interesy lokalnych koterii.

Rozdział trzeci został poświęcony recepcji unii na płaszczyźnie rozwoju struktur terytorialnych. Ze skrupulatnie zebranych informacji i fragmentarycznych przekazów źródłowych Habilitantka odtworzyła proces postępu unii na szczeblu parafialnym prezentując zróżnicowany kontekst funkcjonowania parafii w dobrach królewskich, szlacheckich, duchownych, zarówno Kościoła łacińskiego, jak również Cerkwi unickiej. Przyjęcie tej perspektywy badawczej pozwoliło na poznanie zaplecza społecznego zwolenników i przeciwników unii. Kolejna część rozdziału prezentuje zmiany granic diecezji po przyjęciu unii. Zadanie to związane było z dużym stopniem trudności. Odtworzenie granic w tradycyjnym rozumieniu tego pojęcia było niemożliwe, ponieważ sieć parafialna tworzyła enklawy. Efekty badań struktur administracyjnych na szczeblu dekanalnym pozwoliły zaktualizować dotychczasowe ustalenia historiografii w przypadku 18 z 31 dekanatów diecezji przemyskiej.

Rozdział czwarty zatytułowany *Materialne podstawy funkcjonowania diecezji i zakres władzy biskupów* przedstawia bardzo szeroko rozumianą problematykę dotyczącą działalności biskupów. Systematyzuje chronologicznie dzieje świątyn katedralnych oraz ich rolę w życiu diecezji nawiązując do działalności bazylianów, bractw cerkiewnych, stanu wyposażenia, działalności fundatorów: katedry pw. św. Jana Chrzciciela w Przemyślu, katedry pw. Przemienienia Pańskiego w Spasie koło Starego Sambora, katedry pw. Zesłania Ducha Świętego w Sanoku, katedry pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Nowym Samborze, kolegiaty pw. Przemienienia Pańskiego w Jarosławiu. Uzupełnieniem informacji odnoszących się do podstaw materialnych działalności biskupów są opisy ich rezydencji, przedstawienie ich uposażenia oraz dochodów. Druga część rozdziału czwartego przedstawia prerogatywy i działalność unickich biskupów przemyskich w aspekcie aktywności synodalnej i wizytacyjnej,

Rozdział piąty pt. *Rozwój centralnych instytucji diecezjalnych w XVII-XVIII wieku* prezentuje urzędników na dworze biskupim, w kurii, przedstawia działalność kryłosu — kapituły, namiestników generalnych — oficjałów generalnych, namiestników katedralnych — oficjałów okręgowych, urzędników konsystorza. Zeprezentowane informacje wykazują dużą dynamikę zmian w tych instytucjach i pozwalają na poznanie procesu wyłaniania się elity kościelnej.

Ostatni rozdział *Duchowieństwo diecezjalne* odtwarza społeczność namiestników, opisuje ich obowiązki i zakres kompetencji. Badania nad tym urzędem w diecezji przemyskiej wskazują na to, że przejmowanie łacińskiej terminologii nie oznaczało przejścia analogicznego zakresu uprawnień i kompetencji. Namiestnicy – dziekani w unickiej diecezji przemyskiej posiadali znacznie szerszy zakres kompetencji niż dziekani w Kościele łacińskim. Druga część rozdziału przedstawia społeczność duchowieństwa parafialnego. Omawia problematykę wykształcenia, pochodzenia, zaangażowania w wypełnianie obowiązków duszpasterskich, środowisko rodzinne. Analiza przykładów wskazuje, że uwarunkowania pracy duchowieństwa były podobne do sytuacji w innych, opisanych w historiografii tematu, diecezjach unickiej metropolii kijowskiej.

Największą zaletą publikacji jest rzetelne przedstawienie przebiegu wydarzeń w wieloaspektowych kontekstach. W niezwykle wnikliwy sposób odtworzone zostały dynamiczne procesy zmian bardzo niestabilnych struktur sieci parafialnej. W pracy zaprezentowani zostali hierarchowie diecezji wraz ze szczegółowym opisem powiązań rodzinnych i społecznych. Gruntownie odtworzony został proces szerzenia i recepcji idei unii z uwzględnieniem zróżnicowania na dobra królewskie, szlacheckie i duchowne. Obszernie opisany został temat zaplecza materialnego funkcjonowania diecezji. Analizie poddany został rozwój urzędów diecezjalnych, ich obsada personalna oraz adaptacja wzorów łacińskich w systemie zarządzania diecezją. Przedstawione zostały również procesy przeobrażeń na płaszczyźnie cywilizacji parafialnej wśród duchowieństwa i wiernych.

Historia diecezji przemyskiej została opisana w procesie niezwykle dynamicznych przemian, nie mających w swojej zmienności i niestabilności analogii w innych diecezjach unickiej metropolii kijowskiej. Dla opisywanych wydarzeń i zjawisk przyjęto również nową perspektywę, ukierunkowaną na doświadczenia codzienności tych, którzy byli uczestnikami i twórcami opisywanych wydarzeń.

Uzupełnieniem treści narracji są aneksy zawierające spisy parafii w różnych przekrojach czasowych. Bardzo wartościowym uzupełnieniem zagadnień opisywanych w książce są mapy.

Sprostowania wymaga kilka informacji z biografii opisywanych w książce postaci. Błędne jest przypisanie w 1713 r. funkcji generała zakonu bazylianów kandydatowi do stolicy biskupiej Benedyktowi Trulewiczowi (s. 191). 1 marca 1713 r. ukończył on studia w Kolegium Greckim w Rzymie. W latach 1713-1726 pełnił funkcję prokuratora

generalnego zakonu w Rzymie. Benedykt Trulewicz był zakonnikiem w Żyrowicach (1726-1738), konsultorem (1736 r.) i protokonsultorem (1738 r.) litewskiej prowincji bazylianów. Nigdy nie objął funkcji protoarchimandryty. Prawidłowe brzmienie imienia kandydata na koadiutora biskupa I. Winnickiego w 1692 r, to Antonin (jest Antoni) Żółkiewski (s. 169, s. 181). Błędne jest wskazanie biskupa łuckiego Teodozego Rostockiego jako adresata prośby kierowanej w 1737 r. przez bractwo w Jarosławiu (s. 515). Rostocki nigdy nie był biskupem łuckim. Świecenia kapłańskie przyjął dopiero w 1753 r.

Pozytywnie należy ocenić warsztat badawczy. W publikacji rzetelne przedstawione zostały poglądy innych badaczy. Rozbudowane przypisy, odwołujące się do źródeł i literatury, zawierają cenne uzupełnienia i komentarze, nie burząc przy tym narracji tekstu właściwego. Tekst cechuje klarowna narracja, żywy język. Dążenie do czytelnego i interesującego przekazu niekiedy prowadziło do niewielkich lapsusów językowych, np. : „Kozakom doskwierała zależność od Moskwy” (s. 125), „faktycznie unia zawitała tu wcześniej” (s. 275), „na dobre funkcja koadiutora i wikarego rozwinęły się w XVIII wieku” (s. 494).

Efekty badań przeprowadzonych dla diecezji przemyskiej mogłyby nabrać szerszego znaczenia, przynajmniej w wybranych aspektach, gdyby zostały zestawione z efektami badań dla innych diecezji unickiej metropolii kijowskiej. Porównanie mogłoby bardziej wyeksponować zjawiska typowe dla diecezji pogranicznej, której obszar znajdował się na terytoriach o różnej tradycji historyczno-administracyjnej oraz stworzyć możliwości do wyciągnięcia wniosków dotyczących specyfiki dziejów diecezji przemyskiej bądź typowości pewnych procesów dziejowych. Uzasadnione jest pominięcie w książce zagadnień związanych z bractwami cerkiewnymi oraz działalnością zakonu bazylianów. Powstały odrębne monografie opisujące tę problematykę. Natomiast cennym dopełnieniem książki byłoby rozszerzenie treści o zagadnienia związane z kulturą religijną, kultem świętych, w szczególności bł. Jozafata Kuncewicza, opisy tradycji i miejsc pielgrzymkowych.

Książka jest pierwszą syntezą dziejów recepcji unii brzeskiej w diecezji przemyskiej. Prezentuje kunszt historyka i wnosi nowe ustalenia do poznania dziejów. Można uznać ją za dzieło będące ważnym głosem polskiej historiografii w przedstawieniu i interpretacji dziejów Kościołów Wschodnich w Rzeczypospolitej.

Oceniana książka w 2021 r. otrzymała nagrodę „Przeglądu Wschodniego” w kategorii książka krajowa.

4. Ocena osiągnięć dydaktycznych, organizacyjnych i popularyzujących naukę

Pani dr Wioletta Zielecka-Mikołajczyk posiada znaczny dorobek dydaktyczny. Prowadzi zajęcia dydaktyczne dla studentów różnych kierunków i specjalności: historii, archiwistyki i zarządzania dokumentacją, studiów polsko-rosyjskich, studiów skandynawsko-bałtyckich. Realizacja zróżnicowanych tematycznie obciążeń dydaktycznych wymagała dodatkowych studiów i zwiększonego nakładu pracy. Za uwagę zasługuje zaangażowanie w zajęcia towarzyszące i wspomagające proces dydaktyczny: opieka na Kolem Naukowym, opiekun praktyk, udział w szkole letniej, warsztatach, programach współpracy międzynarodowej. Swoje kompetencje warsztatowe podnosiła uczestnicząc w zajęciach zorganizowanych w ramach Polsko-Rosyjskiej Szkoły Paleografii (edycja 2014 rok, Warszawa).

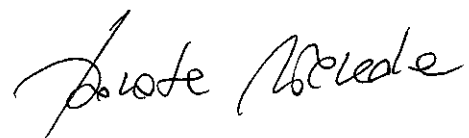
Słabym punktem w ogólnej ocenie dorobku Habilitantki jest Jej dorobek organizacyjny. Brakuje odnotowanej aktywności w towarzystwach naukowych, komitetach organizacyjnych.

Pani dr Wioletta Zielecka-Mikołajczyk podejmuje działalność popularyzacyjną wiedzę historyczną. Angażuje się w prace przy Olimpiadzie Historycznej. Jest Autorką tekstów popularnonaukowych w ramach serii „Dynastie Europy”.

5. Konkluzja

Stwierdzam, że dorobek naukowy jest oryginalny, wyróżnia się wysokim poziomem, stanowi znaczący wkład w rozwój dyscypliny i spełnia wymagania określone dla osiągnięcia stopnia doktora habilitowanego w art. 219 *Prawa o szkolnictwie wyższym i nauce* z dnia 20 lipca 2018 r. (t.j. Dz.U. z 2022, poz. 574 ze zm.). Podsumowując dorobek naukowo-dydaktyczny, a w szczególności wysoką ocenę rozprawy wskazanej jako główne osiągnięcie naukowe, wnioskuję za dalszym

procedowaniem wniosku o nadanie Pani Doktor Wioletcie Zieleckiej-Mikołajczyk stopnia doktora habilitowanego w dyscyplinie historia.

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Jolanta Mielęda". The script is cursive and somewhat stylized.

Siedlce, dnia 3 czerwca 2022 r.